

اظهار نظر کارشناسی در مورد مصوبه «برنامه جایگزینی شناورهای دریایی سنتی با ظرفیت کمتر از ۵۰۰ تن (لنج تجاری)» از منظر گردشگری و میراث فرهنگی
(مصوب هیئت وزیران در جلسه ۱۳/۱۲/۱۳۹۹)

مقدمه

برخی از آثار ملموس یا عناصر ناملموسی که سابقه تاریخی و ارزش‌های فرهنگی کشور را در سطح جهانی نمایندگی می‌کنند، حیثیت و هویت ملی به حساب می‌آیند. میراث ناملموس، از جمله فرایندها و محصولات فرهنگی است که از گذشتگان باقی مانده است و عملاً زیرساخت و بستر میراث ملموس به حساب می‌آیند. پاسداری و حفاظت (حمایت)^۱ از میراث ناملموس عملاً به معنای زنده نگهداشتن یکی از مسیرهای زایش‌های فرهنگی است. «مهارت‌های سنتی ساخت و دریانوردی با لنج سنتی در خلیج فارس»^۲ به عنوان هشتمین اثر ناملموس ایران در سال ۱۳۹۰ ثبت جهانی شد. این اثر از آن جهت که سابقه چندین هزارساله ساخت و استفاده از لنج در سواحل جنوبی ایران را جهانی کرده است و علی‌رغم مخالفت‌های برخی کشورهای همسایه با ذکر عبارت خلیج فارس و ثبت در فهرست مربوط «عناصر نیازمند پاسداری فوری یونسکو» قرار گرفته، دارای ارزش راهبردی و سیاسی است. هرچند قرار گرفتن این اثر در فهرست جهانی یونسکو دارای ارزش است و حمایت از این اثر را الزام‌آور می‌کند، اما جنبه‌های چندبعدی بومی مربوط به آن دارای ارزش‌های نهفته بسیاری است، زیرا حفاظت و نگهداشت مهارت‌های سنتی ساخت تا نگهداشت این لنج‌ها مقوله‌ای فرهنگی-اقتصادی است که هم به بقای فرهنگ بومی ایران با قدمت دوره افشاریان منجر می‌شود و هم اقتصاد مشاغل پایه و پیرو وابسته به این لنج‌ها را حفاظت می‌کند. متأسفانه در انتهای سال ۱۳۹۹ دولت اقدام به تصویب برنامه‌ای نموده که زمینه جایگزینی بخش زیادی از این لنج‌های زنده میراثی را فراهم آورده است. این اقدام به گفته مسئولان با پس‌زمینه ذهنی دولت برای مقابله با قاچاق و مسائل مرتبط با ساخت و نگهداری لنج‌ها صورت گرفته است، درحالی که با اسقاط لنج‌های مذکور و ناتوانی بخشی از جامعه محلی در تهیه لنج‌های جدید، هم مشکلات اقتصادی آن بخش از جامعه تشدید می‌شود و هم مسیر قاچاق هموار خواهد شد. ضمناً موضوع هزینه‌های ساخت و نگهداری از لنج‌های فوق بیشتر از آنکه به بخش دولتی مرتبط باشد، وابسته به جامعه محلی و مصرف‌کنندگان این لنج‌هاست. اسقاط این لنج‌ها از هر زاویه که مورد بررسی قرار گرفته باشد، بدون شک از منظر میراثی و سیاسی دارای اشکال است. علاوه بر این، طبق آمارهای موجود که در ادامه به آن اشاره می‌شود، بخش عمده‌ای از لنج‌ها از کارایی‌های لازم برخوردارند. برای آنکه ملاحظات دولت در حوزه ممانعت از قاچاق نیز برآورده شود، می‌توان با تهمیداتی همین لنج‌ها را به وسایلی مجهز نمود که امکان انجام کارهای غیرقانونی را به حداقل رساند.

معاونت مطالعات
فرهنگی

مشخصات گزارش

شماره مسلسل:
۲۷۰۱۷۷۸۷

تاریخ انتشار:
۱۴۰۰/۷/۱۲

۱. شایان ذکر است که در متون یونسکوایی مرتبط با میراث فرهنگی ناملموس چهار اصطلاح مطرح است که تعریف آن هرچند به هم شبیه است و اغلب جای هم به کار می‌روند، اما در واقع این چنین نیست. ۱. حفاظت (Preservation): به مجموعه اقداماتی گفته می‌شود که گروه‌ها، اجتماعات محلی و افراد برای زنده نگهداشتن عناصر میراث فرهنگی انجام می‌دهند؛ ۲. حمایت (Protection): به مجموعه اقداماتی گفته می‌شود که دولت‌ها برای حمایت از اقدامات حفاظتی آن گروه‌ها، اجتماعات محلی و افراد انجام می‌دهند؛ ۳. پاسداری (Safeguarding): به کلیت مجموعه اقداماتی گفته می‌شود که شناسایی، مستندسازی، سیاه‌برداری، پژوهش و ثبت عناصر میراث فرهنگی را شامل می‌شود.

قدیمی‌ترین کارگاه‌های لنج‌سازی جنوب کشور در بنادر کنگ و لافت بوده است، هرچند مراکز دیگری مثل جزیره قشم، کولغان، بند درگهان، رمچاه، سوزا، دولاب، گوران و پی پشت نیز دارای کارگاه‌های مشابهی هستند.^۱ دانش سنتی مرتبط با لنج، علاوه بر اینکه مهارت‌ها و اصطلاحات دریانوردی و ناوبری و پیش‌بینی وضعیت آب و هوا که به دریانوردی بسیار نزدیک است و خود مهارت‌های ساخت کشتی چوبی، ادبیات شفاهی، هنرهای نمایشی و فستیوال‌ها را نیز شامل می‌شود. دانش سنتی دریانوردی لنج به صورت سنتی از پدر به پسر منتقل می‌شود، بنابراین ماهیتی ضمنی دارد. دریانوردان ایرانی با استفاده از موقعیت خورشید، ماه و ستارگان موقعیت کشتی را در دریا معین و با استفاده از فرمول‌های خاص، طول و عرض جغرافیایی و عمق آب را محاسبه می‌کنند. هر بادی نام خاص خود را دارد که به همراه رنگ آب و ارتفاع موج‌ها در پیش‌بینی وضعیت آب و هوا مورد استفاده قرار می‌گیرد. موسیقی و ریتم‌هایی خاص و ملاحانی که به هنگام کار آوازهای خاصی را می‌خوانند، اجزای جدایی‌ناپذیر دریانوردی در خلیج فارس هستند. بنابراین، لنج از مقوله صرف کسب‌وکار فراتر است و موضوعی ارزشی و هویت‌بخش است. پیرو آمارهای ارائه شده از طرف دفاتر ثبت کشتی‌های استان خوزستان و شیلات آبادان، در نتیجه اقدامات انجام شده، بیش از ۷۰ درصد این لنج‌ها قابل استفاده هستند و تنها کمتر از ۱۰ درصد آنها غیرقابل استفاده است.^۲ بنابراین بلااستفاده نبودن این لنج‌ها از دید آمار، تصمیم‌گیری در مورد به‌کارگیری آنها به مردم محلی واگذار می‌شود نه دولت.^۳

هیئت وزیران در جلسه ۱۳۹۹/۱۲/۱۳ اقدام به مصوب کردن «برنامه جایگزینی شناورهای دریایی سنتی با ظرفیت کمتر از ۵۰۰ تن (لنج تجاری)» نمود که در آن ساماندهی شناورهای سنتی و ترغیب دارندگان شناورهای جایگزین با کاربری تجاری، مد نظر است. در حالی که در ابتدای مصوبه، وزارتخانه میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی به‌عنوان یکی از پیشنهاددهندگان عنوان شد، اما پس از تصویب آن، وزیر میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی و رئیس ایکوم ایران در نامه‌هایی درخواست تغییر و اصلاح این مصوبه را داشتند و نشست‌هایی نیز با سازمان بنادر برگزار شد،^۴ لکن در ۸ اردیبهشت‌ماه ۱۴۰۰ این مصوبه با تغییراتی در مفاد مربوط به سود بازرگانی از کالاهای ملوانی ناشی از اجرای تصویرنامه، به قوت خود باقی ماند. این موضوع نشان‌دهنده این است که در تصویب این مصوبه اولویت به جنبه‌های اقتصادی داده شده و مباحث میراثی و فرهنگی-سیاسی مربوط به «خلیج فارس» مورد غفلت قرار گرفته است.

یونسکو کنوانسیون پاسداری از میراث فرهنگی ناملموس را در سال ۲۰۰۳ تصویب نمود و جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۸۴ قانون الحاق به آن را مصوب مجلس شورای اسلامی نمود. هدف این کنوانسیون، پاسداری، تضمین احترام، ارتقای آگاهی و تدارک همکاری و کمک بین‌المللی حول میراث فرهنگی ناملموس است. جمهوری اسلامی ایران در سال ۲۰۱۱ با ثبت جهانی لنج‌سازی خلیج فارس در فهرست عناصر نیازمند پاسداری فوری یونسکو، در خطر جدی قرار داشتن پرونده مذکور را اطلاع‌رسانی کرده و متعهد به ارائه گزارش‌هایی درباره رفع خطرات مربوطه شد. ظرافت اقدام جمهوری اسلامی ایران در ثبت اثر این بود که علی‌رغم مخالفت برخی کشورهای همسایه، پرونده با نام «خلیج فارس» ثبت جهانی شد و این سندی است جهانی در تکذیب اسم‌های جعلی حول آن. بنابراین ثبت و حفظ این پرونده در شرایطی که شرارت‌های بین‌المللی در موضوع نام خلیج فارس همچنان وجود دارد، لازم و راهبردی است. از زاویه‌ای دیگر، کشورهای حاشیه خلیج فارس که مخالفت علنی خود را با ثبت این میراث ناملموس ایران اعلام کردند، در مورد فروش لنج‌های فایبرگلاس به ایران

۱. طبق گزارش وضعیت عنصر ثبت شده، در سواحل دریای عمان، در بنادر کنارک و چابهار که لنج‌سازی در آن قدمتی ۱۲۰ ساله دارد، کارگاه‌های قدیمی در حال فعال‌سازی هستند.

۲. به گزارش وضعیت عنصر ثبت شده در فهرست میراث فرهنگی ناملموس نیازمند پاسداری فوری «دانش سنتی لنج‌سازی و دریانوردی خلیج فارس» جمهوری اسلامی ایران در خصوص ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۹، تهیه شده توسط گروه میراث ناملموس دفتر ثبت آثار و حفظ و احیای میراث معنوی و طبیعی، وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی، منتشر شده در پاییز ۱۳۹۸ از ۳۶۷ لنج موجود ۲۸۲ فروند قابل استفاده، ۳۴ فروند خارج از سرویس و ۵۰ فروند در حال انجام تعمیرات هستند. از ۳۴ فروند خارج از سرویس ۲ فروند برای موزه دریانوردی آبادان در حال آماده‌سازی هستند.

۳. سیدمهدی طباطبایی رئیس اداره بازرسی و ثبت شناوران هرمزگان در گفتگو با ترابران مقرون به‌صرفه نبودن لنج‌های چوبی را دلیل از رونق افتادن آنها عنوان کرد و تهیه مواد اولیه، زمانبر بودن ساخت و تعمیر را دلیل معقولی برای کنار گذاشته شدن آنها عنوان کرد. در صورتی که تصمیم‌گیری در مورد کنار گذاشتن لنج یا هر وسیله دیگری نیاز به مصوبه و دستورالعمل ندارد. آنهم دارای که در درون خود ارزش‌های میراثی ناملموسی ضمیمه دارد.

۴. مصوبه جنجالی امحای لنج‌های چوبی ابلاغ شد، خبرگزاری مهر، ۲۸ فروردین‌ماه

آمادگی کامل دارند. ولی نکته تأمل برانگیزتر آن است که همان کشورها در مورد خرید و احیای لنج‌های سنتی ایران علاقمندی بیشتری از خود نشان می‌دهند.^۱ این موضوع می‌تواند دارای دو بعد باشد، یکی استفاده از این لنج‌ها برای گردشگری دریایی کشورهای حاشیه خلیج فارس و دیگری جمع‌آوری و نابودسازی لنج‌های موجود ثبت جهانی شده خلیج فارس^۲ ایران.

پیشنهادها

تصمیم دولت در مورد لنج‌های مورد بحث به نظر غیرکارشناسی و مخاطره برانگیز است و انتظار می‌رود با لغو مصوبه فوق، اقدامات حمایتی و حفاظتی لازم را با تکیه بر خودکفایی کسب‌وکارهای مربوطه فراهم سازد. زیرا در کنار بی‌توجهی به اهمیت میراث ناملموسی که ثبت جهانی شده است، موضوع فرهنگ و معیشت خانوارهای بسیاری را تحت تأثیر قرار داده است. اگر هدف از این مصوبه، بهینه‌سازی کسب‌وکارهای مربوطه، مقابله با قاچاق کالا و کمک‌رسانی به جامعه محلی است، بهترین کار استفاده از تجهیزاتی است در این لنج‌ها وجود دارد، تا امکان سوءاستفاده به حداقل کاهش یابد؛ لذا پیشنهادهای زیر قابل طرح است:

- در ابتدایی‌ترین و فوری‌ترین اقدام، لازم است که مصوبه مذکور براساس ضوابط فنی و فرهنگی اصلاح شود تا دانش ساخت و چرخه فعالیت‌های مرتبط با آن، که در یونسکو ثبت جهانی شده است، به مخاطره نیفتند.
- در متن مصوبه، جهت جایگزینی شناورهای سنتی و حل مشکل اشتغال ملوانان به‌واسطه این جایگزینی، بودجه مشخصی پیش‌بینی نشده است. لذا برنامه مذکور فاقد پیشنهاد بودجه‌ای است که لازم است در اقدام اصلاحی آتی مورد توجه قرار گیرد.
- لنج‌های قابل استفاده ملزم به تجهیز سامانه‌های نظارتی شوند. لذا نظارت‌پذیری فعالیت‌های این لنج‌ها و مسئله قاچاق که یکی از دلایل اصلی تصویب این مصوبه است، قابل رفع خواهد بود. بنابراین مالکین این لنج‌ها در فعالیت‌های قبلی یا فعالیتی گردشگری با اختیار خود باقی خواهند ماند.
- از آن جهت که مسئله قاچاق به سوءاستفاده از معافیت‌های ملوانی و ته‌لنجی هم مرتبط است، باید زمینه‌های سوءاستفاده از معافیت‌ها و یا حذف تدریجی آنها در دستور کار قرار گیرد و مشوق‌های جایگزین در این مورد تدوین گردد.
- استانداردسازی، تعریف مؤلفه‌های لازم برای ایمن‌سازی و نظارت بر حسن انجام این موارد باید توسط سازمان بنادر و دریانوردی صورت گیرد. بنابراین مسئله ایمنی و خطرات مربوط به آن از این طریق قابل کنترل و برطرف‌سازی است.
- کلیه لنج‌های خلیج فارس با همکاری مالکین آنها و بدون هیچ تأثیر در مالکیت آنها در فهرست آثار ملی ثبت شوند و خدمات کارشناسی، فنی و علمی برای مرمت و حفاظت از این آثار به‌صورت رایگان خواهد بود.^۳
- در صورتی که در اساسنامه جدید «صندوق توسعه صنایع دستی و فرش دستباف و احیا و بهره‌برداری از اماکن تاریخی و فرهنگی»^۴، حیطه اختیار این صندوق از احیا و بهره‌برداری از اماکن و بناها به احیا و بهره‌برداری از اموال منقول و غیرمنقول میراثی و واجد ارزش فرهنگی تغییر نماید، این صندوق ظرفیت‌های لازم برای حفاظت، حمایت و پاسداری لنج‌های خلیج فارس را دارا خواهد بود.^۵

۱. زهرا کشوری، ۸ بهمن ۱۳۹۹، وزارت میراث فرهنگی گردشگری به مصوبه امحای شناورهای سنتی چوبی اعتراض کرد، روزنامه ایران.

۲. نابودی لنج‌های موجود با از بین رفتن تقاضای تعمیر و احیای لنج‌های چوبی همراه است که در نهایت به فروپاشی نظام تولید تا نگهداشت آن می‌انجامد.

۳. طبق قانون راجع به حفظ آثار ملی مصوب ۱۳۰۹، قانون ثبت آثار ملی مصوب ۱۳۵۲ و به‌واسطه ثبت جهانی صورت گرفته برای لنج‌های خلیج فارس، این لنج‌ها به‌عنوان آثار صنعتی دارای شئون ملی، واجد اهمیت شناخته می‌شوند و طبق فصل دوم آیین‌نامه مدیریت، ساماندهی، نظارت و حمایت از مالکان و دارندگان اموال فرهنگی منقول مجاز مصوب ۱۳۸۴ قابل درج در فهرست آثار ملی و دریافت خدمات کارشناسی رایگان از دولت می‌گردند.

۴. شایان ذکر است که اساسنامه مذکور هنوز تأیید شورای نگهبان را دریافت نکرده است.

۵. اجرای این پیشنهاد منوط به اصلاح قانون است و در حیطه اختیارات هیئت وزیران نیست.

- برای بهره‌برداری بهینه از لنج‌های خارج از دسترس و فاقد کارکرد، وزارتخانه میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی با همکاری وزارت راه و شهرسازی مکلف شود «موزه میراث ناملموس لنج‌های خلیج فارس» را تأسیس و توسعه نمایند^۱ و زمینه‌کسب و نمایش دانش ضمنی و عینی مرتبط با این میراث ناملموس را فراهم سازد. این موزه محلی برای مشاهده ایستا و پویای موضوعات مرتبط با لنج‌های خلیج فارس را فراهم خواهد ساخت. بنابراین کارگاه‌های ساخت‌وساز و احیای لنج در این موزه به‌صورت عملیاتی فعال خواهد شد تا بازدیدکنندگان امکان مشارکت و مشاهده رویدادها و آیین‌های مربوطه باشند.
- برای فعال‌سازی ظرفیت لنج‌های قابل استفاده و سالم، از همکاری بین وزارت راه و شهرسازی و وزارتخانه میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی «نقشه توسعه گردشگری دریایی مناسب برای این لنج‌ها» تهیه شود و تورهای ترکیبی گردشگری برای لنج‌های ثبت ملی شده، طراحی و اجرا شود. بنابراین تمامی پیش‌نیازهای قانونی، امنیتی، ایمنی و اجرایی لازم برای فعالیت لنج‌ها در کاربری گردشگری باید تهیه و آماده اجرا شود. ثبت نام لنج‌های قابل استفاده و سالم در این تورها با اختیار مالکین آنها و تنها در صورت دریافت گواهی ثبت ملی صورت خواهد گرفت.

۱. طبق بند «ب» ماده (۹۸) قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه جمهوری اسلامی ایران، وزارتخانه میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی موظف است به‌منظور حفظ و صیانت از میراث فرهنگی اقدام لازم را با همکاری و هماهنگی سایر دستگاه‌های اجرایی ذی‌ربط به‌منظور شناسایی، مستندسازی، حفاظت و مرمت و معرفی میراث فرهنگی (اعم از ملاموس و ناملموس) میراث طبیعی، ایجاد شهرهای جهانی صنایع دستی و احیای هنرهای سنتی در حال زوال در حوزه فرهنگ و تمدن ایرانی و ثبت در فهرست میراث جهانی را طبق بودجه سنواتی به‌عمل آورد. همچنین طبق بند «الف» همین ماده دستگاه‌های اجرایی مکلف شدند که به‌منظور صیانت از میراث فرهنگی، هزینه‌های مربوط به پژوهش، حفاظت و مرمت آثار منقول و غیرمنقول ثبت شده در فهرست آثار ملی و فهرست‌های ذی‌ربط را در قالب بودجه سنواتی از محل اعتبارات خود تأمین کنند. همچنین طبق ماده (۱۱) قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران، وزارتخانه میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی مجاز است اقدامات قانونی در جهت امکان ایجاد مراکز فرهنگی و گردشگری و نحوه تأسیس مراکز تخصصی غیردولتی را در زمینه میراث فرهنگی از قبیل موزه‌ها، ... فراهم نماید.